

В. В. ДЕМІЧЕВА

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Рассматриваются проблемы связанные с восприятием права в обществе. Автор уделил особое внимание проблеме, которая интересовала многих ученых, а именно правовой культуре и деформациям правосознания, которые препятствуют улучшению и повышению уровня правовой культуры.

In given article problems the rights connected with perception in a society are considered. The author has given particular attention to a problem which interested many scientists, namely to legal culture and deformations of sense of justice which interfere with improvement and increase of level of legal culture.

Досить цікавою і недостатньо вивченою, де дивлячись на широкий діапазон публікацій – від наукового до публіцистичного викладу, є проблема, пов'язана з правовою культурою, деформаціями правової свідомості, дисфункціями правового розвитку та дисфоріями, що пов'язані із сприйняттям права у суспільстві. В різні часи правову культуру вивчали такі відомі вчені як: С. Алексєєв, В. Копейчиков, Є. Назаренко, П. Недбайло, Л. Патарикіна, А. Піголкін, С. Полєніна, О. Тихомиров, Є. Тихонова, А. Ткач і ін.

Слід зазначити, що проблема правової культури, правової свідомості завжди перебувала в центрі уваги вчених відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, зокрема, нею цікавилися М. Козюбра, В. Оксамитний, В. Забігайло, Н. Бурлай, В. Зєнін, А. Заєць, В. Головченко, Н. Оніщенко. Згодом ця проблематика стає основою дисертаційних досліджень Л. Макаренко, І. Міми та інших. Згадані вчені підкреслювали, що правова культура як складова загальної культури суспільства відіграє вирішальну роль у процесі формування та розвитку національних правових систем. Слід зазначити, що ця проблема не є новою в правовому просторі, але вимагає ретельного вивчення і підвищеної уваги, особливо в умовах кризи і, як наслідок, падіння поваги до права як явища соціальної дійсності.

Правова культура – це історична міра засвоєння і використання накопичених правових цінностей. Вона є частиною культури кожного державоутвореного суспільства. Якщо в суспільстві високий ступінь правової культури, то в ньому такі соціальні інститути, як держава і право, мають високу цінність. Якщо ж правова культура нерозвинена, перебуває на низькому рівні, то державні і правові

© ДЕМІЧЕВА Вікторія Володимирівна – кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

інститути не підтримуються більшістю членів суспільства як цінність. Суспільні відносини регулюються іншими неправовими і позаправовими засобами. Філософи, соціологи, політологи, юристи неодноразово підкреслювали, що правова культура не може бути ізольована від загальної культури суспільства. Аксиоматично, що в некультурному суспільстві не може існувати високої правової культури. І навпаки, в культурному, цивілізованому суспільстві не може бути низьким рівень правової культури.

Може скластися уявлення, що правова культура є статичним елементом загального суспільного розвитку. Проте це не так, вона – знаходиться в постійній динаміці, на яку впливають всі засоби життєдіяльності суспільства. Історичними витоками формування правової культури є правові пам'ятки. Досить цікавими можуть бути дослідження, наприклад, правових пам'яток східних цивілізацій. Так, своєрідною демонстрацією розвитку правової культури є правова система Китаю, де поєднані історичні корені легізму, даосизму та конфуціанства. Не заглиблюючись у дослідження кожного із зазначених напрямів, можемо констатувати, що правова система Китаю з її самобутньою, неповторною правовою системою безпосередньо пов'язана найбільше з канонами конфуціанського вчення (ритуал).

Слід зазначити, що ми не можемо погодитися з думкою деяких авторів, які вважають, що теоретичними причинами правового нігілізму є релігійні та ідеологічні доктрини¹. На нашу думку, мова може йти не про більш високий або низький рівень правової культури в стародавніх суспільствах, а про своєрідність тих чи інших традиційно-правових регуляцій. Крім того, якщо брати до уваги обізнаність з правовою матерією, то у стародавніх суспільствах, де були високими демонстраційні можливості правових пам'яток, це не могло не позначитися на рівні загальної правової культури суспільства (наприклад, закони Хамурапі, закони «XII таблиць» тощо).

Ще одним аргументом на користь того, що рівень правової культури не може визначатися як низький або високий тільки залежно від типу правової системи (в даному випадку релігійний чи традиційний) є аналіз правової системи Японії, яка належить до романо-германської правової сім'ї.

Правова культура даного суспільства тісно пов'язана із соціально-традиційною регуляцією – нормами поведінки «гірі». Незважаючи на те, що «гірі» належать до норм традиційної регуляції, повага до права і рівень правової культури в цій країні завжди залишалися досить високими. Проте ми не заперечуємо, що правова культура іманентно пов'язана з історичним культурним розвитком то чи іншого суспільства.

Щодо змістовного наповнення поняття «культура», то не слід обмежуватися лише матеріальними та духовними досягненнями, які створені працею людей. Культура відображає рівень, якість розвитку суспільного життя, яка проявляється в діяльності людини. Кожне цивілізоване суспільство людей потребує, щоб вони взаємодіяли на основі загально визнаних ознак, були прихильниками певних ідеалів та цінностей, які в своїй сукупності формують культуру. Однією з форм існування таких загальнообов'язкових правил є право. Тому правова культура являє собою складову культури суспільства в цілому. Вона характеризує рівень розвитку правової діяльності та відображається в правосвідомості, мисленні, системі цінностей, визнаних в суспільстві стандартах поведінки².

У вітчизняній юридичній літературі існує розуміння правової культури в широкому та вузькому значенні. В широкому значенні правова культура включає всі

правові явища та інститути: законодавство, юридичні організації, діяльність органів держави, правову поведінку громадян, правову свідомість тощо. Тим самим правова культура ототожнюється з правовою системою. Розуміння правової культури у вузькому значенні пов'язано з характеристикою правової діяльності, її рівня, напрямку, форм та способів, що і обумовлює якість правового життя. Саме у вузькому значенні, як якісну характеристику юридичної практики офіційних органів влади та правової поведінки індивідів, слід використовувати термін «правова культура».

Правова культура – це певний рівень виховання і освіти суспільства в сфері державно-правових відносин. Вона включає високий рівень розвитку законодавства, правосвідомості населення, правомірну поведінку і діяльність державних органів, громадських та інших організацій і громадян.

Високий рівень досконалості права – це його відповідність волі та інтересам більшості населення, повнота законодавства, його зрозумілість та доступність населенню, розробка та обґрунтованість системи права та законодавства. Високий рівень правосвідомості населення – це знання права громадянами, позитивна оцінка ними існуючого законодавства, загальна налаштованість населення на виконання правових приписів.

Високий рівень правової діяльності являє собою дотримання принципів законності в діяльності всіх гілок державних органів, посадових осіб, громадян, суспільних та інших організацій, представницьких структур.

Правова культура повною мірою може бути усвідомлена лише в загальному контексті соціального прогресу. Правова культура не може успішно розвиватися без долучення до правових культур інших народів. Досвід недавнього історичного минулого нашої країни показав, які сумні наслідки мають спроби обмежити культуру, в тому числі її правовий зріз, лише особистими рамками. Правова культура покликана акумулювати в собі прогресивні досягнення всіх типів правових культур як сучасних, так і минулих епох.

Правова культура особистості, яка є компонентом культури суспільства, відображає ступінь і характер розвитку суспільства, так чи інакше забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність індивіда, причому це є справедливим для всіх темпорально-просторових характеристик. Ця діяльність повинна відповідати прогресивним рухам суспільства та його культури в сфері права, завдяки чому виникає постійне правове збагачення як самої особистості, так і суспільства в цілому. Притаманні їй ідеали, правові норми, принципи, традиції та взірці поведінки можуть сприяти консолідації людей, концентрації їх спроб на формуванні правової держави.

Правова культура, як і будь-який інший різновид культури, підлягає якісним оцінкам. Можна говорити про високий, середній та низький рівень правової культури. Різні групи людей, політичні партії, особи, які знаходяться при владі, й опозиціонери можуть по-різному оцінювати культурні досягнення в державно-правовій сфері. Йдеться як про суб'єктивне, так і про об'єктивне сприйняття правових явищ, про інтерпретації культурних завоювань. Однак історія виробила деякі загальноцивілізаційні критерії у визначенні рівня правової культури, і на цій основі створюється можливість для визначення основних напрямів розвитку правової культури, оцінки її досягнень.

Високий рівень правової культури передбачає фактичну правову поведінку людей, позитивне ставлення до права та правових явищ, усвідомлення соціальної значущості права та правопорядку, визнання поважного ставлення до прав іншої

людини, звички до правомірної поведінки і, насамкінець, цивільно-правової активності³.

На даний момент не можна говорити не тільки про високий, але й про мінімально достатній рівень правової культури українського суспільства. Криза сучасної правосвідомості багато в чому визначається саме низьким рівнем правової культури. Безумовно, це пояснюється певними причинами, серед яких політичний, загальнокультурний та соціальний чинники.

Формування правової культури особи – це процес впливу на неї багатьох факторів, які залежать як від сутнісних рис самої особи, так і від середовища, в якому вона знаходиться. Різний рівень здібностей і розвитку, психологічні та інші соціально значущі риси в сукупності визначають людину як особистість, яка не схожа на інших. Виховання та соціальні умови суттєво впливають на сприйняття інформації про державно-правові явища, на формування правової свідомості, а також на рівень правової культури особи. Зрозуміло, що правова культура особи без усвідомлення індивідом свого правового статусу, прав, свобод та обов'язків не виникає. Тільки усвідомлення необхідності соціально активної поведінки в державно-правовому просторі може підвищити правову культуру особи, яка, в свою чергу, зможе стати гарантією домінанти прав людини як вищої цінності над правовою державою. Але активна, спрямована на досягнення потрібного результату діяльність потребує відповідних навичок, вміння, компетентності та професіоналізму, оскільки правова сфера являє собою простір понять, традицій, мови. Правову культуру індивіда важко увияти без мотиву соціально-правової дії, який формується в процесі встановлення ціннісного змісту будь-якої потреби в тій чи іншій правовій дії, з урахуванням реальних можливостей її втілення.

Правова культура суспільства являє собою складову створених ним духовних цінностей та охоплює всі види поведінки та дії, пов'язані з правовим спілкуванням та використанням правових засобів регулювання суспільних відносин. Вона безпосередньо залежить від загальнокультурного рівня населення, рівня суспільної правосвідомості, від стану та характеру законодавства, а також від правопорядку, який існує в країні.

Для повнішого уявлення про правову культуру необхідно розглянути її функції. Пізнавальна функція правової культури виражається у формуванні у населення уявлення про державу, право, громадянське суспільство, на основі яких вони вступають у правовідносини. Регулятивна функція спрямована на забезпечення сталого функціонування суспільства шляхом визначення для індивідів та соціальних груп стандартів суспільно корисної поведінки, узгодження та підкорення соціальних прагнень та ідеалів різних груп загально визнаним у суспільстві. Функція правової соціалізації виражається в здатності правової культури забезпечувати передачу новим поколінням накопиченого досвіду та культури для ефективного використання своїх суб'єктивних прав та дотримання юридичних обов'язків. Оціночна функція виражається у ставленні індивіда до правових явищ на основі сформованих уявлень, ідеалів, принципів. Це відношення виражається у вчинках, поведінці, в його оцінці права, законності, правопорядку, законодавства у порівнянні з існуючими уявленнями про це. Прогностична функція правової культури виражається в здатності передбачити можливі шляхи розвитку правової системи, законодавства, юридичної практики, визначити засоби для досягнення актуальних правових ідей. У зв'язку з цим важливе обґрунтування можливих змін у системі правових орієнтацій громадян, вироблення засобів, що блокують чи стимулюють їх появу.

Важливого значення функції правової культури набувають у зв'язку з аналізом проблеми дії, дієвості, результативності та ефективності права. Сучасні правознавці правову культуру визначають як систему правових цінностей, що відповідають рівню правового прогресу, досягнутого суспільством, і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності⁴. При такому визначенні показник правової культури – це міра активності суб'єкта права у правовій сфері, добровільного виконання правових норм, реальності прав і свобод громадян. Рівень правової культури впливає на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми й засоби забезпечення прав громадян, ступінь визначення загальнолюдських цінностей, норм міжнародного права, а отже, правового сприйняття в цілому⁵.

Ще одним ракурсом цієї проблеми є дисфункції правового розвитку, правовий нігілізм та правовий фетишизм. Ці явища пов'язані з економічними, політичними та економічними відносинами, які існують у даному суспільстві. Практичними причинами правового нігілізму є незнання права, неефективність його використання та застосування, розповсюдження навичок неправового «вирішення питань». Історичні корені правового нігілізму в нашій країні, наприклад, такі: в умовах радянської влади в законодавстві та діяльності органів і судів переважали ідеологічні установки марксизму-ленінізму, спрямовані на класову боротьбу та побудову соціалізму та комунізму та інші.

Подолання правового нігілізму можливе в результаті: а) прийняття якісних законів; б) підвищення ролі суду в захисті законних прав та інтересів юридичних та фізичних осіб; в) законної діяльності органів держави; г) підвищення рівня загальної культури.

Ще одна деформація суспільної свідомості – правовий фетишизм. Це надання праву надприродних можливостей, коли визнається, що будь-які питання будуть вирішені, якщо їх врегулювати правом. Ця гіперболізація «правових» можливостей також не сприяє гармонійному правовому розвитку.

1. *Васильев А.В.* Теория государства и права: курс лекций. – М., 2006. – С. 122.
2. *Теория государства и права: Учебник / Р.Т. Мухаев.* – М., 2006. – С. 471.
3. *Проблемы общей теории права и государства: Учебник / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца.* – М., 2008. – С. 406–410.
4. *Фуллер Л.* Мораль права / Пер. с англ. – К., 2004. – С. 45–48.
5. *Онiщенко Н.М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: Монографія / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К., 2008. – С. 169.